

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 49, Haziran/June 2023, 76-96

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/77432>

ISSN 2791-6812

Ahmed-i Nâmekî Câmî'nin Tasavvufî Bilgisinin Mahiyeti*

The Nature of Aḥmad Nâmeqī Jāmī's Mystical Knowledge*

Yazar Bilgisi Author Information	
Mehmet EKER (ME) Milli Eğitim Bakanlığı, Gaziantep, Türkiye Ministry of National Education, Gaziantep, Türkiye mehmeteeeker@hotmail.com, www.orcid.org/0009-0005-4989-1080	
Abdulvahap YILDIZ (AY) Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa, Türkiye Prof., Harran University Faculty of Theology, Şanlıurfa, Türkiye avahap@harran.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-9642-833X	
Yazar Katkıları Author Contributions	Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: ME: (%50), AY: (%50) Veri Toplanması / Data Collection: ME: (%50), AY: (%50) Veri Analizi / Data Analysis: ME: (%50), AY: (%50) Makalenin Yazımı / Writing: ME: (%90), AY: (%10) Gönderme ve Revizyon / Submission and Revision: ME: (%50), AY (%50)

Makale Bilgisi Article Information	
Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazarlar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Authors declare that they get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazarlar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Authors declare that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1257694
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
28 Şubat/February 2023	7 Haziran/June 2023

* Bu makale Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Prof. Dr. Abdulvahap Yıldız danışmanlığında devam etmekte olan "Ahmed-i Câmî Nâmekî'nin Tasavvufî Düşüncesinde Mârifet ve Aşk" adlı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* This article is based on the doctoral dissertation entitled "Ma'rifa and Love in Aḥmad al-Jāmī al-Nâmeqī's Mystical Thought", which is currently being supervised by Prof. Dr. Abdulvahap Yıldız at Harran University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences.

Öz

Bu çalışma, 441/1049-536/1141 yılları arasında yaşamış olan Ahmed-i Nâmekî Câmî'nin tasavvufî bilgi/mârifet hakkındaki görüş ve tecrübelerinin mahiyet ve imkânını incelemeyi amaçlamaktadır. Meşhur bir kişi olan Ahmed-i Nâmekî Câmî hakkında Türkiye'de yapılmış oldukça az çalışma vardır. Bu yüzden bu makale literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Ahmed-i Nâmekî Câmî'nin kendi eserleri bu çalışmada kaynak olarak kullanılmış, hayatı hakkında bilgi veren ilk ve ana kaynaklardan faydalanılmıştır.

Ahmed-i Nâmekî Câmî Selçuklular Dönemi'nde yaşamış meşhur bir sûfidir. Câmî 441/1049 yılında Horasan'ın Nâmek köyünde doğmuştur. Ahmed-i Câmî 22 yaşında tövbe edinceye kadar arkadaşlarıyla işret meclislerine katılarak vakit geçirmiştir. Tövbe ettikten sonra uzun bir müddet Câm Dağlarında inzivâya çekilip riyâzet ile meşgul olmuştur. Câmî, 18 sene süren inzivâdan sonra insanlara rehberlik edebilmek için halk arasına dönmüştür. Me'dâbâd'da kurdurduğu hankahta irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Ahmed-i Câmî burada Sultan Sencer ile tanışıp, yakınlık kurmuş, bir eserini de Sencer'e ithaf etmiştir. Kuhistan'ı ele geçiren Haşhaşîlerin tehditlerine maruz kalmış, birçok kez suikast teşebbüsü ile karşılaşmıştır. 10 Muharrem 536'da (m. 15 Ağustos 1141) Câm şehri yakınlarındaki Me'dâbâd köyündeki hankahında vefat etmiştir.

Ahmed-i Câmî sadece yaşadığı dönemde değil vefatından sonra da birçok sûfî ve âlim tarafından hürmetle anılmıştır. Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390 [?]), Kâsım-ı Envâr (ö. 837/1433 [?]), Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) gibi meşhur şairler bunlardan bazılarıdır. Ahmed-i Câmî'nin tarikatı günümüzde torunları tarafından yaşatılmaktadır. Jendepîl, Şeyhülislâm gibi lakaplarla meşhur olan Câmî, eserlerini Farsça kaleme almış, tasavvufî, ahlâkî konuları işlemiştir.

Ahmed-i Câmî, 22 yaşına kadar doğru düzgün bir dinî bilgisi olmayan bir kişi olduğunu söylemiştir. Eserleri ise Allah tarafından kendisine ilham edilen tasavvufî bilginin mahsulü olan eserlerdir. Ahmed-i Câmî'nin müridi olan Sedîdüddîn Gaznevî'ye göre de Câmî "ümmî" bir şeyhtir. Yazdığı eserleri ise "ilham" ve "ledün ilmi" vasıtası ile yazmaktadır. Hayatı ile ilgili bu mezkûr bilgiler çeşitli yönlerden makale boyunca birtakım tenkitlere tabii tutulmuştur.

Makalenin ikinci kısmında Ahmed-i Câmî'nin sahip olduğu tasavvufî bilgi sınıflandırılarak bu bilginin mahiyeti incelenmiştir. Câmî mârifetullah, işârî tefsir, gaybî olaylar hakkında bilgi, mârifetü'n-nefs gibi konularda ilham yoluyla bilgi sahibi olmuştur. Câmî mârifetullahı hem bir bilgi hem de bir hal, yaşantı olarak görmüştür. İtikad ile tecrübe birbirinden ayrılmaz bir bütünlük arz eder. Sâlik öncelikle Allah hakkında "sahih itikad" öğrendikten sonra yaşantı yoluyla Allah'ı tanımaya çalışır. Bu sürecin sonunda sâlik ahlâken değişip dönüşür. Mârifetullah ile aydınlanan, riyâzet ve mücâhede ile tasfiye olan kalp ise aslî hüviyetine kavuşmuştur. Kalp artık bilgi üreten, hak ile batılı ayırt edip nasların bâtinî manalarına muttali olmaya başlamıştır. Mârifetullah ile aydınlanan kalbe Allah tarafından bazı gaybî olaylar bildirilebilir. Bir kişinin içinden geçenleri okumak, gelecek olayları görmek bunlardan bazılarıdır. Ahmed-i Câmî kalplerden geçenleri bildiği, yaşanmamış bazı olayları önceden haber verdiği *Makâmât-ı Jendepîl*'de nakledilmiştir. Kalbin dönüşmesi ile kişi kendini tanır. İnsan yeryüzünün halifesidir. Allah insana kendi ruhundan üflemiştir. İnsan mârifetullah ile kalbini aydınlatırsa meleklerden üstün konuma çıkar yoksa firavunlaşabilir. Sâlikin amellerinin muhasebesini yapması, ihlâsı yakalamaya çalışması ise yine insanın kendisini tanımasıyla mümkündür. Ahmed-i Câmî'nin tasavvufî bilgisi bu hususları ihtiva eder.

Makalenin son kısmında ise Ahmed-i Câmî'nin önceden ele alınmış bilgilerinin başka eserlerde olup olmadığı üzerinde durulmuş ümmî olup olmadığı da böylelikle irdelenmiştir. Buna göre Ahmed-i Câmî'nin eserleri ile kendisinden önce yazılmış eserler arasında ciddi benzerlikler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ahmed-i Nâmekî Câmî, Ledün İlmi, Mârifet, İlham, Bilgi

Abstract

This study aims to examine the essence and possibility of the views and experiences of Aḥmad Jāmī, who lived between 441/1049-536/1141. There are very few studies in Türkiye on Aḥmad Jāmī, a renowned scholar. Therefore, this study is a major contribution to the literature. Aḥmad Jāmī's own works were used as a source in this study, particularly some leading primary sources that provide information about his life.

Aḥmad Jāmī is a renowned şūfī, who lived during the Seljuk period. Jāmī was born in the village of Nāmeq in Khorāsān in 441/1049. He had spent his time with his friends at wine houses until he repented at the age of 22. After repenting, he retreated to al-Jām mountains and spent his time there in asceticism for a long time. After 18 years of seclusion, Jāmī returned to the public to guide people. He continued his guidance activities in the khanqāh he had established in Ma'dabād. Aḥmad Jāmī met and became a close acquaintance of Sulṭān Sanjar there and dedicated one of his works to him. He lived under the threats of the Assassins, who captured Quhistān, and survived many assassination attempts. He died on Muḥarram 10, 536 (A.D. August 15, 1141) in his khanqāh in the village of Ma'dabād near the city of Jām.

Aḥmad Jāmī was remembered with respect, not only during his lifetime but also after his death by many şūfis and scholars. Among these famous poets are Ḥāfız al-Shīrāzī (d. 792/1390 [?]), Qāsım al-Anwār (d. 837/1433 [?]) and 'Alī Shīr Nawā'ī (d. 906/1501). The order of Aḥmad Jāmī is kept alive by his grandchildren today. Famous for his nickname "Sheikh al-Islam", Jāmī wrote his works in Persian and addressed mystical and moral issues.

Aḥmad Jāmī said that he was a person who had hardly any proper religious knowledge until the age of 22. His works were the products of mystical knowledge inspired by God. According to al-Ghaznawī, one of his disciples, Jāmī was an "illiterate" sheikh. He wrote his works thanks to "inspiration" and "ilm al-ladun" (innate science). Such a claim about his life is criticised throughout this article from various perspectives.

The second part of the article offers a classification of the mystical knowledge of Aḥmad Jāmī and examines the nature of this knowledge. Aḥmad Jāmī learned about ma'rifat Allāh, esoteric interpretation and invisible events and gained knowledge about subjects such as ma'rifat al-nafs through inspiration. Aḥmad Jāmī considered ma'rifat Allāh an issue, not only of knowledge and behaviour but also of a lifestyle as faith and experience are inseparably coherent. A murīd first tries to get to know God through experience after learning the "genuine creed" about Him. At the end of this process, he morally changes and transforms himself. The heart, which is enlightened by ma'rifat Allāh and is purified by spiritual training (riyāḍa) and struggle, attains its original identity. The heart then begins to produce knowledge, to distinguish between what is right and wrong, and to gain an awareness of the esoteric meanings of verses. Some invisible events can be informed by God to the heart that is enlightened with ma'rifat Allāh. Gaining insight into what a person thinks, foreseeing future events are some of them. It is noted in *Maqāmāt al-Jandapil* that Aḥmad Jāmī

knows what is in the hearts and foretells some events before they happen. With the transformation of the heart, the person gets to know himself. Man is the caliph of earth. God breathed into man from His own spirit. If a person enlightens his heart with ma'rifat Allâh, he will be superior to angels; or else, he may turn into a pharaoh. It is possible for a murid to review his deeds and to try to find sincerity by knowing himself. Aḥmad Jāmî's şūfî knowledge includes such issues.

The last part of the article focuses on if Aḥmad Jāmî's knowledge mentioned above exists in other works, thereby investigating whether he is illiterate or not. It was concluded that strong similarities were identified between the works of Aḥmad Jāmî and those written before him.

Keywords: Sufism, Aḥmad Nâmeqî Jāmî, 'Ilm al-ladun, Ma'rifa, Inspiration, Knowledge

Giriş

İnsan, yaratılışı gereği bilmek ister. Bu "bilme" eyleminin imkânı, mahiyeti, türleri Antik Yunan döneminden bu zamana kadar tartışılmıştır. Epistemoloji, bilgi ile ilgili tartışmaların alanı olmuş, aynı zamanda bilgi felsefesi/epistemoloji felsefenin en temel disiplini sayılmıştır.¹ Felsefe tarihinde bilginin imkânını kabul edenler olduğu gibi, sofistler gibi bilginin imkânını reddeden gruplar da olmuştur.

İslâm bilgi geleneğinde ise bilginin imkânını kabul edip mutlak hakikati, dinî meselelerin esaslarını bilmek isteyen grupların içerisinde sûfiler de yer almışlardır. Sûfilerin, akli araç olarak kullanıp bilgi elde etmeyi amaçlayan diğer gruplardan ayırt eden özellikleri vardır. Sûfiler akli ve duyuları bilgi kaynağı kabul etmelerine rağmen, akıl ve duyularla elde edilen bilginin dışında kendilerine Allah tarafından bahşedilmiş farklı bir tür bilgiye/mârifete sahip olduklarını iddia etmişlerdir. Bu bilgi/mârifet çoğu kez ledün ilmi, vehbî ilim, olarak da isimlendirilmiştir.² Böylelikle tasavvuf disiplini olarak kendisine diğer dinî disiplinler arasında yöntemiyle bir yer bulmuş olmaktadır. Bu makalede de bir sûfî olan Ahmed-i Câmî'nin tasavvufî bilgi meselesine yaklaşımı ve mahiyeti incelenecektir.

1. Ahmed-i Câmî'nin Hayatı

Ahmed-i Câmî olarak tanınan Ebû Nasr Ahmed b. Ebî Hasan b. Mahmûd Ahmed b. Mahmûd b. Cerîr b. Abdullah b. Lissî el-Becelî el-Nâmekî el-Câmî 440/1048 yılında Nâmek köyünde dünyaya geldi. Babasının ismi ise Ebü'l Hasan'dır. Ahmed-i Câmî ismiyle tanınmasının sebebi Câm şehrinde şöhretinin yayılmasıdır. Doğduğu köye nispetle de Ahmed-i Nâmekî olarak bilinir.³

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe* (Bursa: Sentez Yayınları, 2007), 47-50.

² Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepeî Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî Câmî, *Sirâcü's-sâirîn* (Tahran: İntişarât-i Âstanî Kudis, 1398), 43.

³ Abdulvahap Yıldız, *Ahmed-i Câmî Nâmekî / Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2013), 26-; Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepeî Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî Câmî, *Miftâhü'n-necât*, ed. Ali Fazıl (Tahran: İntişarât-ı Bünyad-ı Ferheng-i İrani, 1347hş), 1.

Ahmed-i Câmî hem anne hem de baba tarafından Arap'tır. Soyunun sahâbeden ok atıcılığı ile meşhur Cerir b. Abdullah el-Becelî'ye (ö.51/671) dayandığı iddia edilmiştir. Bu yüzden kendisine Ahmed-i Arabî de denilmiştir.⁴

Ahmed-i Câmî'nin çocukluk ve gençlik dönemleriyle ilgili detaylı bilgi yoktur. Bu dönemini köyünde keklik yakalamakla geçirmiş, 15 yaşlarında gazaya katılmak üzere köyden ayrılmıştır.⁵ Ahmed-i Câmî'nin katıldığı gazanın hangisi olduğu belli değildir. Ancak 15 yaşında olduğu bilgisinden hareketle 1064-66 yılları arasına tekabül eden bu tarihte Sultan Alparslan'ın (ö.465/1072) gayrimüslim Türkler üzerine yaptığı seferlere⁶ katılmış olması muhtemeldir. Mezkûr seferden dönen Câmî ileride tasavvufî düşüncesinde de yer edecek bir aşk macerası yaşamıştır.

Ahmed-i Câmî 22 yaşına kadar dindarlıktan uzak bir hayat sürmüştür.⁷ Hatta kendisinin anlattığına göre bir arkadaş grubu ile beraber işret meclisinin müdavimi olup içki içerek günlerini geçirmiştir. Hatiften duyduğu bir sesin etkisiyle tövbe etmiştir.⁸

Ahmed-i Câmî tövbe ettikten sonra Câm dağlarında inzivâya çekilmiştir. Bu inzivâ günlerini sert riyâzetler ile geçirmiştir.⁹ Yaklaşık 18 sene bu şekilde yaşamıştır. Ancak 18 sene boyunca sürekli olarak inzivâda kaldığını kabul etmek çeşitli yönlerden problem teşkil etmektedir.¹⁰ Nitekim Ahmed-i Câmî'nin hem kendi eserlerinde hem de müridi Sedidüddîn Muhammed Gaznevî'nin (ö.?) yazdığı menâkıbnâmesinde çeşitli seferler yaptığı nakledilmiştir. Bu seferlerin inzivâ sonrasında olduğu gibi öncesinde de olduğu açıktır. Bu itibarla Ahmed-i Câmî tövbe ettikten sonra sadece riyâzet ile meşgul olmamış ilim tahsil edip, çeşitli sûfîlerle görüşme imkânı bulmuştur.¹¹

⁴ Sedidüddîn Muhammed b. Mûsâ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl* (Tahran: Şirket-i İntişarât-i İlmî Ferhengî, 1384), 18.

⁵ Hüseyin Nasirî Câmî, "Hikâyat-i Nevyaftê ve Rahgoşa Der Ahvâl-i Şeyh-i Câm", *Fasıl-nâme-i Tâhsis-i Edebiyat-ı Fârisî* 29 (1990), 80-83.

⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 157-158.

⁷ Câmî, *Sirâcü's-sâirîn*, 1-2.

⁸ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 28-31.

⁹ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 28-29.

¹⁰ Makâmât-ı Jendepîl'deki başka bir menkıbede ise Ahmed-i Câmî, cebel-i rum'da inziva hayatı süren bir keşiş ile "tayy-ı mekân" ederek görüştüğü nakledilir. Menkıbenin keramet boyutu bir yana Ahmed-i Câmî'nin Anadolu'ya yolculuk yaptığı ihtimalini düşündürmektedir. Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 42.

¹¹ Ahmed-i Câmî bir şeyler öğrenmek için Herât şehrine gittiğini ancak burada halkın ilim öğrenmeye karşı menfi tavırları sebebiyle bu amaca ulaşamadığını belirtir. Herat şehrinde birkaç sene kaldığını da yine kendisi nakleder. Herât seferinde yakınlarından bahsetmemesi, seferden umduğunu bulamadığını belirtir. Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebî'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî Câmî, *Künûzü'l-hikme* (Tahran: Pojuheşgah-ı Ulum-i İnsanî ve Ferhengi, 1387hş), 164. Bu bilgi göz önüne bulundurulduğunda Herat'a tövbe ettikten sonra gittiği sonucu çıkarılabilir. Zira *Makâmât-ı Jendepîl*'deki menkıbelerde Ahmed-i Câmî yaptığı seferleri müridleri ile beraber yapmış, yanında yakınları bulunmuştur. Bu görüşü teyit eder mahiyette diğer Herat seferi vardır. Ahmed-i Câmî'nin Herât'a yaptığı bu seferde şehrin dışında Herât'ın ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 76-77. Herat şehrinde gerçekleşen bu iki olayın Câmî'nin hayatının iki farklı aşaması olduğu izlenimi vermektedir.

Ahmed-i Câmî 40 yaşından¹² sonra tamamen insanlar arasına karışmıştır.¹³ Câmî şehrinde bir hankah yaptırmıştır. Şeyhlik yapmaya başlamasıyla bazı meşhur kişilerle de münasebet kurmuştur. Dönemin Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer¹⁴ (ö.552/1157) bunlardan biridir. Ahmed-i Câmî bir eserini Sultan Sencer'e ithaf ettiği gibi¹⁵ bölgedeki Haşhaşî tehdidine karşı Selçuklu hükümetini desteklemiştir. Haşhaşîlere karşı tavri nedeniyle de birçok kez suikast teşebbüsü atlatmıştır.¹⁶ Haşhaşîler bir yana marjinal bir oluşum olan Kalenderîler ile Ahmed-i Câmî'nin herhangi bir irtibatı olmadığı da açıktır. Zira Ahmed-i Câmî kendisini "Ehl-i sünnet" olarak târif eden bir sûfidir. Eserleri ve hayatı göz önünde bulundurulduğunda bu durum daha net olarak görülür.

Ahmed-i Câmî bölgedeki çeşitli sûfî gruplarla irtibat halinde bulunmuştur. Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın (ö.440/1049) varisi ilan edildiği gibi,¹⁷ Çiştîye tarikatının şeyhi Mevdûd-i Çiştî (ö.527/1133) ile görüşmüştür.¹⁸ Hâce Abdullah Ensârî'nin (ö.481/1089) oğlu Câbir (ö.?) ile Herat'ta buluşmuştur.¹⁹ Aynı zamanda tasavvufu birçok yönden etkileyen Kerrâmîlerle oldukça iyi ilişkiler kurmuş, Kerrâmîler'in önemli önderlerine hürmet edip onları ziyaret etmiştir.²⁰ Bu hali ile hayatı bid'at mezhebi olarak mahkûm edilen Kerrâmîler ile sûfîlerin ilişkilerine²¹ ışık tutacak somut bir örnektir.

1140 yılında hacca giden Ahmed-i Câmî, dönüşte Nişâbur'a uğrayıp şehrin ileri gelenleriyle görüştü. 10 Muharrem 536'da(m. 15 Ağustos 1141) Câmî şehri yakınlarındaki Me'dâbâd köyündeki zâviyesinde vefat etti ve buraya defnedildi.²²

Ahmed-i Câmî'nin; *Miftahü'n necât*, *Bihâru'l-hakika*, *Künûzü'l-hikme*, *Ravzatü'l-müzhibîn*, *Sirâcü's-sairîn*, *Risâle-i semerkandîyye*, *Ünsü't-taibîn* gibi eserleri günümüze ulaşmıştır.²³ Bunlara ilaveten kendisine atfedilen divanı varsa da buradaki bazı şiirler

¹² Ahmed-i Câmî Sultan Sencer'in "Allah dostlarının özellikleri nelerdir?" sorusuna cevaben yazdığı mektupta velilerin özelliklerinden birisinin "kırk yaşında velâyete nail olurlar" diyerek açıklamıştır. Bunun arka planında Hz. Muhammed'in kırk yaşında vahiy alması vardır. Bu açıdan bakıldığında kendisinin de daha açık şekilde belirttiği üzere nübüvvet-velâyet birçok vecihten birbirlerine benzetmiştir. Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 352.

¹³ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 47.

¹⁴ Ahmed-i Câmî ile Sultan Sencer arasındaki ilişkiler için Bkz. Abdulvahap Yıldız, "Sultan Sencer İle Ahmed-i Câmî Nâmekî Arasındaki İlişkiler" 24 (2007); Abdulvahap Yıldız - Abdullah Ekinci, "Ahmed Câm Nâmekî İle İlgili Şiir ve Menkıbelerde Sultan Sencer'in Şahsiyeti", *Türk Dünyası Araştırmaları (Dergi)* 152 (2004), 111-118.

¹⁵ Ebu Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b Ebi'l-Hasan b Ahmed Nameki Câmî, *Ravzatü'l Müzhibîn ve Cennet'ül Müştâkîn* (Tahran: Pejuheşkâh-ı Ulum-ı İnsani ve Mütalaat-ı Ferhengi, 1355), 4.

¹⁶ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 125.

¹⁷ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 193-194.

¹⁸ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 85.

¹⁹ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 76-77.

²⁰ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 250.

²¹ Kerrâmîler her ne kadar teşbih ve tecsim akidelerinden dolayı firak eserleri yazarları tarafından bid'at mezhebi olarak görülselerde sûfîlerle aralarında etkileşim olduğu aşikârdır. Hankahlarının olması, muayyen kıyafet giymeleri, zikir meclisleri tertip etmeleri, zühd hayatını benimsemeleri, ilhamı bilgi kaynağı olarak görmeleri bunlardan bazılarıdır Salih Çift, "İlk Dönem Tasavvuf Klasikleri Tarafından İhmal Edilen Bir Zühd Hareketi: Kerrâmîyye", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 460.

²² Süleyman Uludağ, "Câmî, Ahmed-i Nâmekî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 7/99-100.

²³ Yıldız, *Ahmed-i Câmî Nâmekî / Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 83-107.

muhteva açısından nesir eserleri ile birkaç yönden çelişkiler²⁴ barındırır. Mezkûr eserlerin tamamı Farsçadır.

Ahmed-i Câmî'nin etkisi vefatından sonra da sürmüştür. Meşhur sûfi, şair Abdurrahman Câmî, Ahmed-i Câmî'ye hürmeten "Câmî" mahlasını almıştır.²⁵ Marjinal bir sûfilik olan Kalenderîlerden bir zümre bile kendilerini Ahmed-i Câmî ile ilişkilendirmişlerdir.²⁶ Hâfız-ı Şîrâzî(ö. 792/1390 [?]), Kâsım-ı Envâr(ö. 837/1433 [?]), Ali Şîr Nevâî(ö. 906/1501) gibi meşhur şairler Ahmed-i Câmî'yi hürmetle anmışlar, şiirlerinde ondan bahsetmişlerdir.²⁷

2. Ahmed-i Câmî'ye Göre Tasavvufî Bilgi

Hız Muhammed "ümmî"²⁸ bir peygamber olup, 40 yaşına kadar ne bir kitap okumuş ne de yazmıştır.²⁹ Vahyin gelmesi ile daha önce bilmediği şeyleri³⁰ öğrenmiş, insanlara öğretmen olmuştur. Hız Muhammed'in daha önce bilmediği, öğrenmediği bilgileri elde etmesi "vahiy" yoluyla olmuştur. Allah ona bilmediklerini öğretmiştir. Hız Muhammed'in diğer insanların öğrenim yahut okuma yoluyla elde ettikleri bilgilere bir anda sahip olması onun peygamber olmasına bir delil sayılmıştır.

Sûfiler de daha önceden bilmedikleri bazı bilgileri seyrüsülûk sonucunda öğrendiklerini iddia etmişlerdir. Bu bilgiye bir öğrenim sürecinin sonucunda değil ahlâki manada arınarak ulaşırlar. Hayatının bir aşamasında "cahil" olan bir sûfi Allah'ın lütfu ile peygamberlerde olduğu gibi Allah tarafından bilgi sahibi kılınabilir.³¹ Ulaştıkları bu bilgiye mârifet, ledün ilmi, sır ilmi, bâtın ilmi gibi isimler vermişlerdir. Bu makalede geçen "tasavvufî bilgi" ibaresi bu kavramları ihtiva eder.

Allah'ın "ilhamı" olan tasavvufî bilgi satırda olan değil sadırda olandır. Bir kimse vahiy almayı öğrenemediği gibi tasavvufî bilgiyi de eğitimle elde edemez. Bir kimse bir şiiri okumakla şair olmadığı gibi bir kişide tasavvuf eserlerini okuyarak ârif olamaz, tasavvufî bilgiye ulaşamaz. Bu itibar ile tasavvufî bilgi diğer bilgi türlerinden ayrılır.³²

Peygamberler Allah tarafından vahiy yoluyla bilgi edindikleri gibi sûfi de "ilham" yoluyla bilgiye ulaşır. "Vahiy" ve "ilham" arasında farklar olmasına rağmen Allah'tan gelmesi cihetiyle benzerdir. Bu benzerlikten dolayı sûfilere gelen bilgi "gizli vahiy" olarak isimlendirilebilir. Sûfi bu bilgiye vasitasız bir şekilde ulaşır.³³

²⁴ Ahmed-i Câmî "şathiye" türündeki sözlere karşı oldukça mesafelidir. Hatta sûfilerin cezbe halinde bile şeriata aykırı sözler söylemesini eleştirir. Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 108. Ancak bu son eserindeki görüşüne rağmen kendisine isnat edilen divanın birçok yerinde şathiye türünden sözlere rastlanır. Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî Camî, *Divan-ı Şeyh Ahmed-i Cam* (Tahran: Bünyad-ı Ferheng-i İnan, 1347hş), 31-32-33.

²⁵ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94.

²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderiler Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 116.

²⁷ Yıldız, *Ahmed-i Câmî Nâmekî / Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 55.

²⁸ Ar'âf Sûresi 7/157.

²⁹ Ankebût Sûresi 29/48.

³⁰ Hûd Sûresi 11/49.

³¹ Câmî, *Sîrâcü's-sâirîn*, 43.

³² Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 136.

³³ Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 136.

Câmî'ye göre "velilerin" bu bilgisini inkâr etmek bid'attır. Bid'at sahiplerinin ise cennete gitme ihtimalleri oldukça zayıftır. Câmî evliyanın kerametini inkâr etmeyi, tasavvufî bilgiyi inkâr etmeyi de Kur'ân'ı reddetmek gibi görmüştür.³⁴ Bu itibar ile tasavvufî bilgi ile vahiy sûfilere göre oldukça benzerdir.

Câmî, tasavvufî bilgiye sahip olan "veli" ile vahiy alan peygamber bilgiye ulaşım açısından birbirlerine benzetmiştir. Vahiy almanın yolu kapanmasına rağmen tasavvufî bilgiye ulaşmanın yolu kıyamete kadar açıktır. Ayrıca şeyhler kavminin içerisinde peygamber gibidirler ancak peygamber değildirler. Peygamberler "veliler"den üstündürler. Artık peygamber gelmeyeceği için "veli" hakkın tercümanı olmuştur.³⁵

Ahmed-i Câmî'nin hayatı ise yukarıda ki mezkûr düşüncelerin mücessem halidir. Ahmed-i Câmî'nin makâmâtını yazan Sedidüddîn Gaznevî şeyhinin ümmî olduğunu iddia etmiştir. Ona göre Ahmed-i Câmî'nin malik olduğu ilim, ledün ilmi olup Allah tarafından kendisine ilham edilmiştir.³⁶

Ahmed-i Câmî de bizzat herhangi bir hocadan bir eser okumadığını hatta 22 yaşına kadar doğru düzgün Fâtihâ'yı dahi okuyamayan biri olduğunu belirtir. Buna rağmen birçok kitap telif ettiğini söyleyip, yazdığı bu eserlerinde de başka kitap ve şahısların örnek alınmadığını iddia eder. Ahmed-i Câmî bu eserlerini Allah'ın kendisine ilham ettiğini³⁷, kendi hevâsından yazmadığını, bazısını da Peygamberin işaretini ile yazdığı³⁸ belirtmiş ve Ahmed-i Câmî'nin kalbine geldiğini iddia ettiği bu bilgilere riyâzet yoluyla ulaştığını iddia etmiştir. Ona göre hiç kimse riyâzet yapmadan "veli" olamaz. Kendisi de riyâzet yaptığı için Allah'ın lütfu ile bu ilimlere mazhar kılınmıştır.³⁹

3. Riyâzet ve Mücâhede

Ahmed-i Câmî bizzat riyâzet ve mücâhede ile meşgul olmuştur. Câmî nefsin istek ve arzularının tersini yapmaya çalışmıştır. Canı kayısı istemesine rağmen bir sene boyunca kayısı yememiş, oruç tutmuştur.⁴⁰ Isınmak isteyen nefisini dizginlemek için dikenlerin arasında sürünmüş, buzlu su ile gusûl abdesti almıştır.⁴¹ Bu riyâzetlerin sonucunda birçok keramete mazhar kılındığını iddia etmiştir.⁴²

Ahmed-i Câmî'ye göre hidâyete nail olmuş⁴³ bir mümin riyâzet çekerek-eğer Allah isterse- velâyete nail olup, tasavvufî bilgiye erişebilir. Riyâzet velâyete ulaşmanın bir

³⁴ Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 2.

³⁵ Câmî, *Sirâcü's-sâirîn*, 43.

³⁶ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 17.

³⁷ Câmî, *Sirâcü's-sâirîn*, 2.

³⁸ Câmî, *Miftâhü'n-necât*, 61.

³⁹ Câmî, *Miftâhü'n-necât*, 111.

⁴⁰ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 33.

⁴¹ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 30.

⁴² Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 196.

⁴³ Akıl, bir kişinin tasavvufî bilgiye ulaşmasının ilk şartı Allah'ın inayettir. Allah kulunun isterse kalbini hidayete açar ve onu imana erdirir. Bu itibar ile kulun kesbi değil Allah'ın ihsanıdır. Kul edilgen bir durumdadır. Allah'ın iradesi her şeyi kuşatmıştır. Bu durumdan peygamber bile istisna değildir. Zira Hz. Muhammed, Hz. Musa gibi peygamberler nübüvveti ummadıkları halde Allah tarafından seçilmişlerdir. Câmî, *Sirâcü's-sâirîn*, 43.

“vesilesidir”. Ahmed-i Câmî’ye bir kişirîyâzet ile velî olur. Rîyâzet hevâ ve hevesin yok edilmesidir.⁴⁴ Riyâzetin yapılmasındaki ana gaye velâyete erişmektir.

Ahmed-i Câmî’ye göre bir kişinin bedenine hükmetmesi, ona istediğini yaptırmasının yolu dört şeyi yerine getirmekten geçer:

1. Emelleri kısaltmak
2. Allah’ın vaadine güvenmek
3. Başkasının elindekine tamah etmemek
4. Halka şefkat göstermek.⁴⁵

Bunlara ilaveten Câmî; tevazû, şefkat, isâr gibi bazıhlâkî erdemleri yerine getirmeyi de mücâhede olarak değerlendirmiştir. Ona göre mümin muvahhid yaratılanların en değerlisidir, tövbe eder, hevâsını kahreder, ilmin ve ibadetin mücâhedesini yaparsa Allah onu kendi kerem ve lütuf denizinden nasipsiz bırakmaz.⁴⁶

Riyâzet tasavvufî bilgiye ulaşmaya bir vesile olsa da yeterli değildir. Sünnete ittiba edilmeden yapılan riyâzetler sonuç vermez, kişinin keşfi açılmaz. Bununla ilgili olarak Câmî senelerce riyâzet halinde yaşayan bir zâhidin menkıbesini nakleder: Seneler boyu katı bir zühd hayatın sürdüren zâhidin keşfi açılmamıştır. Ahmed-i Câmî bu zâhidin sünnete muvafık olarak yapması gereken bir işi yapmasını söyler ve zâhid yapınca zâhidin keşfi açılır. Bu olayı değerlendiren Ahmed-i Câmî aynaya benzeyen kalbin cilalanmadığı, bu fiil ile ancak cilalanıp eşyanın bilgisini aksettirmeye başladığını belirtir.⁴⁷ Öte yandan oldukça zâhid hadis ehlinde bir kişinin keşfinin açık olduğunu, arşı dahi müşâhede ettiğini nakletmiştir.

4. Tasavvufî Bilgide Kalbin ve Aklın Rolü

Sûflere göre tasavvufî bilginin mahalli kalptir. Kalp ilâhî mârifetin idrak merkezi olup Allah’ın tecellilerini kavrayabilecek konumdadır.⁴⁸ Kalp Allah’ın nazargâhıdır. Kalp aynı zamanda imanın da mahallidir. Ancak kalp bizâtihi görme kabiliyetine mâlik değildir. İman ile nurlanırsa aslî hüviyetine kavuşur.⁴⁹ Câmî tasavvufî bilgiye ulaşmamış kalbi kervansaray benzetir. Kervansaray gelen geçenin uğrama yeri olup umuma açıktır. Kalbin kervansaray gibi olması kendisine gelen vesvese ile ilhamı birbirinden ayırt edememesinden dolayıdır. Tasavvufî bilgi ile müşerref olmayan kalp şeytanın vesveselerinden etkilenir. Kişi ârif olursa kalbe gelen şeytanın vesveselerini ve meleklerin ilhamlarını birbirinden ayırt eder.⁵⁰ Böylelikle sahih bilginin denetimi sağlanmış olur.

Ahmed-i Câmî düşüncesinde tasavvufî bilgiye ve onun en yüce mertebesi olan mârifetullahı ulaşmada kalbin önemi kadar aklında önemi büyüktür. Câmî kalbi pencereleri olan karanlık bir eve benzetir. Evin sahibi, akıl sahibi insandır. Evin güneş

⁴⁴ Câmî, *Miftâhü’n-necât*, 111.

⁴⁵ Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebi’l-Hasan b. Ahmed Nâmekî Câmî, *Ünsü’t-tâibîn ve sırâtullâhî’l-müstakîm*, ed. Ali Fazıl (Tahran: İntişârât-i Tus, 1971), 75.

⁴⁶ Câmî, *Ünsü’t-tâibîn ve sırâtullâhî’l-müstakîm*, 77-78.

⁴⁷ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 80-81-79-78.

⁴⁸ Ali Tenik, *Tasavvufî Bilgi* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 141.

⁴⁹ Câmî, *Miftâhü’n-necât*, 78.

⁵⁰ Câmî, *Künûzü’l-hikme*, 4.

almaya ihtiyacı varsa akıl sahibi aklın muktezası gereği evin pencerelerini açması gerekir. Böylelikle evin ihtiyacı olan ışık sağlanabilsin. Bu örnekte mârifetullah güneştir. Ev ise kişinin kalbidir. Akıl ise ev sahibidir. Eğer akıl kalbin pencerelerini, gözünü açar mârifet nuru kalbe girerse kişi ârif olur.⁵¹

Ahmed-i Câmî'ye göre kalp sultanın evi gibidir. Sultan eve gelmeden oranın temizlenme ve donatılması görevi vezire aittir. Sultan gelip nereye oturacaksa tahtının oraya konulması gerekir. Vezir bu işten sorumludur. Sultan geldiği zaman evi kendi rengine boyar. Müellifin verdiği bu analogide sultan mârifettir. Ev kalptir, akıl ise vezirdir.⁵²

5. Tasavvufî Bilginin Kısımları

5.1. Mârifetullah

Ahmed-i Câmî'nin eserlerinde mârifet ile kastedilen mârifetullahtır. Tasavvufî bilgi ise ilham, sır ilmi, ledün ilmi gibi kavramlarla zikredilir. Ahmed-i Câmî mârifetullahı mârifet-i âm ve mârifet-i has olarak ikiye ayırır. Mârifet-i âm, taklidî imana yakındır. Buna göre kişi yeni müslüman olduğunda şehadet getirir icmalî şekilde inanır, tahkike zamanla geçer. Câmî de mârifet-i âmı çerağa, şehadeti ise hurma ağacına benzetmiştir. Çerağ ile hurma yanarsa ateş büyür. Sonrasında ise ateşin bir fanusta muhafaza edilip, aydınlatma işlevine devam etmesi sağlanır. Müminde kelime-i şehadetten sonra yaptığı amellerle mârifetullahta ilerleme sağlar.⁵³

Mârifet-i has meşale gibidir. Daha aydınlık ve yol göstericidir. Bu yol göstermesi kalbinde olan nur sayesinde sahibinin bid'at ve dalaleti görmesi olarak anlaşılabilir. Mârifet-i hasa şu âyet işaret eder: *"Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay hâline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler."*⁵⁴ Müellif başka bir yerde bu hali gece odun toplayan kişinin haline benzetmiştir. Eğer gece vakti elinde meşale yahut aydınlatacak bir şey yoksa odun yerine yılanı bile tutabilir. Ârifin kalbindeki mârifet meşale gibidir, sahibine yol gösterir.⁵⁵

Ahmed-i Câmî'nin düşüncesinde mârifetullahın dönüştürücü bir etkisinin olduğu görülür. Mârifetullah sadece Allah ve sıfatları hakkında bilgi sahibi olmak değildir. Aynı zamanda sâlikin ahlâken kemale ermesi, kötü huylardan arınıp güzel hasletlerle donanmasıdır. Bu açıdan bakıldığında müellif mârifetullahı bir ağaca benzetir. Mârifetullaha sahip olan kişide bu ağacın meyveleri tezahür eder. Bu meyveler: İhlâs, sıdk, vefa, sabır, kanaat, şükür, tevekkül, tefviz, teslim, şefkat, hürmet, nasihat, zühd, havf, reca, ölümü hoş görmektir.⁵⁶ Bu yüzden mârifetullah Allah ile arasında bir bağ tesis etmesidir. Allah'ı kuluna aşikâr ettiği olaylarla tanınmasıdır.

Mârifetullah sadece sadece ahlâkî anlamda olgunlaşmak da değildir. Ahmed-i Câmî'nin mârifetullah düşüncesinde itikadın önemi büyüktür. Ona göre sahih olan itikad

⁵¹ Câmî, *Ünsü't-tâibîn ve sırâtullâhi'l-müstakîm*, 24.

⁵² Câmî, *Ünsü't-tâibîn ve sırâtullâhi'l-müstakîm*, 25.

⁵³ Câmî, *Ünsü't-tâibîn ve sırâtullâhi'l-müstakîm*, 35-36.

⁵⁴ Zümer Sûresi 39/22.

⁵⁵ Câmî, *Ünsü't-tâibîn ve sırâtullâhi'l-müstakîm*, 35-36.

⁵⁶ Câmî, *Ünsü't-tâibîn ve sırâtullâhi'l-müstakîm*, 34.

“ehl-i sünnet’in” itikadıdır.⁵⁷ Bunun dışındakiler bid’at mezhebidir. Bid’at sahipleri ise hakiki manada mârifete erişemezler. Sâlik ehl-i sünnet itikadı doğrultusunda bir Allah tasavvuruna inanmalıdır. Kendisi de kitabının bid’at olarak gördüğü teşbih ve ta’tilden uzak olduğunu belirtir.⁵⁸ Ârif olan kişi mârifetullaha sahip kişi teşbîh ve ta’tîl gibi inançlardan uzaktır.⁵⁹

Ârif olan kişi Allah hakkında nasıl bir tasavvura sahiptir? Ahmed-i Câmî’ye göre Allah Teâlâ ezelfi ve ebedîdir. Hiçbir şeye benzemez ve hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı gibi bütün varlıklar ona muhtaçtır. Allah’ın gücü her şeye yeter, acizlik onun için tasavvur edilemez. Allah tüm kusur ve noksanlıklardan pâk, temizdir. Eşi benzeri olmadığı gibi saltanatında da bir ortağı yoktur. Azamet ve kudret sahibidir. Noksanlıktan uzaktır. Allah için insanlar gibi bir beden düşünülemez. Onun hakkında “hayy” denilse de o bizim bildiğimiz gibi bir canlı değil diridir. Yaratırken düşünmeye ve alete ihtiyacı yoktur. Kullarına karşı oldukça cömerttir. Bu cömertliği ile mahlûkatı yokluk karanlığından vücuda getirmiştir. Kullarına karşı merhametlidir; ancak insandaki gibi merhamet duyması için bir kalbe ihtiyacı yoktur. Noksansız surette samettir, ahaddir. Akla gelebilen bütün tasavvurdan münezzehtir. Her ne övülse deövgüler onu hakkında yeterli değildir. Tüm vasf edenler onu hakıyla vasfedemezler. Muvahhidler her ne kadar onu tevhid etselerde bu az kalır. İnsanın aklına padişahımız budur diye bir tasavvur gelse o Allah değildir. Allah bundan pâk ve müberradır. Onun misli gibi bir şey yoktur.⁶⁰

5.2. Mârifetullah’ın Sonu: Hayret

Sûfîlerin çoğu mârifetullahın sonucunun hayret olduğu konusunda hemfikirdirler. Allah’ı tanımak, bilmek bazı şeyleri müşâhede etmenin doğal sonucudur.⁶¹ Zira Allah ihata edilemez, edilse dahi bu hakiki bir ilah olamaz. Zünnûn el-Mısırî (ö.245/589[?]), Allah hakkında mârifet ne kadar artarsa, hayrette o kadar artacağını ifade etmiştir.⁶² Bayezid-i Bistamî (ö. 234/848 [?]) de otuz senelik sülûkunun semeresinin hayret olduğunu belirtmiştir. Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) de mârifetin nihai noktasının hayret ve dehşet olduğunu söylemiştir. Ebû Ya’kûb en-Nehrecûrî’de (ö. 330/941) mârifetin nihai noktasının hayret olduğunu belirtmiştir.⁶³ Sûfîlerin Allah’ın azameti karşısında dilleri tutulma hali yaşadıkları görülür. Bu tecrübe ârifi sessizliğe, konuşmaktan çok seyre iter.

Ahmed-i Câmî hayret halini bir menkıbe ile anlatır. Buna göre Ebû Ali Bûzcanî, Nişapur’da bir arkadaşının sarayında kalıyordu ama öyle bir hayret haline düşmüştü ki yemek yemesini, namaz kılmasını, oturulmasını dahi bilemez haldeydi, tahayyür galebe çalmış, öyle kalakalmıştı.⁶⁴ Hayret halinin insanın şuur ile yaptığı, temel yaşam becerilerini dahi kısıtladığı gözlemlenir. Kişi dinî vecibelerden dahi bihaber bir hale düşebilir. Hayretin uç noktalarda yaşanması kişiyi bir nevi akıllı bir deli sınıfına bir anda dâhil edebilir.

⁵⁷ Câmî, *Ravzatü’l-müzhibîn ve Cennet’ül-müştâkin*, 27-32.

⁵⁸ Câmî, *Miftâhü’n-necât*, 58.

⁵⁹ Câmî, *Sirâcü’s-sâirîn*, 198.

⁶⁰ Câmî, *Miftâhü’n-necât*, 80-81.

⁶¹ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 282.

⁶² Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ.*, çev. Süleyman Uludağ (Bursa : İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 190.

⁶³ Attâr, *Tezkiretü’l-evliya.*, 543.

⁶⁴ Câmî, *Sirâcü’s-sâirîn*, 134.

Müellife göre hayret hali insanın şuurunu, aklını, hareketlerini sınırlayabilir. Ancak yine de sâlik bu halde dahi şeriata mugayir sözler söyleyemez. Bu onun teklif ile yükümlü olmasından ziyade hayret halinin tabiatına aykırıdır. Zira şeriata, zahire muhalif söz söylemek hayretten değil şeytanın vesvesesinden ileri gelir.⁶⁵

Buradan hareketle tasavvufî bilginin tüm türlerinin sonucunun bilgisizlik olduğunu çıkarmak hatalıdır. Tasavvufî bilgiyi edinen sâlik çeşitli konularda bilgi sahibi olabilir, bu konularda derinleşebilir. Daha sonra zikredileceği üzere işârî manada tefsirin çeşitli boyutlarında yorumlar getirir. Gaybî olaylar hakkında bazı sırlara muttalî olur. Bu türlerin sonucu nihai anlamda bilgisizlik, cehalet değildir. Sâlik tasavvufî bilginin türü olan mârifetullahta terakki neticesinde hayrete düşer, bilgisiz kaldığını ifade eder.

5.3. Müşâhede

Tarihte öteden beri insanların yaratıcılarını bir şekilde müşâhede iddia ettikleri görülmüştür.⁶⁶ Tasavvuf tarihi boyunca bazı sâlikler Allah'ı rüyada yahut yakaza halinde gördüklerini söylemişlerdir. Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420) Allah'ın hissedilebilir suretlerden bir suret ile veli kuluna görünebileceğini söylemiştir. Bu hal velilere verilen bir keramet gibidir. Ona göre Allah böyle bir şekilde görünmeye gücü yeteceği için görülebilir. Şeyh Bedreddin Allah'ın görünmesini mutlak suretine dayandırmamıştır, "suretlerden bir suret" demiştir.⁶⁷

İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) bir iç tenkit olarak müşâhede halinde görülen, bilinen, vehme ve hayale gelen tanrıya asla tapmayacağını, görülüp biliyor vehmede geliyorsa bunun mahlûk olduğunu söylemiştir. Allah ona göre ötelinde ötesindedir, akla ve vehme gelmez.⁶⁸

Muhyiddîn İbnü'l Arabî'nin (ö. 638/1240) etrafıca ele aldığı ilâh-ı mutekad inancı ise tanrı tasavvuru bakımından önemlidir. Her insan kendi tasavvuru ile oluşturduğu bir tanrıya tapar. Bu kaçınılmaz bu durumdur. İnsanın da bu noktada yapacağı şey kendi tasavvurunu mutlak bir ilahmış gibi diğer kimselere kabul ettirmeye zorlamamasıdır. Kıyamet günü tanrı bir surete girip insanlara gelir. O gün insanlar kendi tasavvurlarının dışında olarak gördüklerinden tanrıyı kabul etmezler, sonra tekrar tanrı onların tasavvuru üzerine tecelli edince o zaman inanırlar.⁶⁹

Ahmed-i Câmî ise Allah'ın bu dünyada hiçbir şekilde idrak edilemeyeceğini, her ne görülürse, akla veya vehme gelirse onun Allah'ın zatı olamayacağını ifade eder. Bu açıdan bakıldığında müşâhede esnasında Allah'ın zatına dair bir bilgi edinmek mümkün değildir. Allah'ın görülmesi (ru'yetullah) ahirette meydana gelir. Her ne kadar dünya gözüyle Allah'ı

⁶⁵ Câmî, *Sirâcü's-sâirîn*, 134.

⁶⁶ Tevrat'ın Yeşaya kitabının 6.babında ise: Peygamber Yeşaya yüce ve görkemli Rabbi görmüştür; Yeşaya yaşadığı müşâhedeyle söyle anlatmıştır: "Rab tahtta oturuyordu, giysisinin etekleri tapınağı dolduruyordu. Üzerinde Seraflar duruyordu; her birinin altı kanadı vardı; ikisiyle yüzlerini, ikisiyle ayaklarını örtüyor, öbür ikisiyle de uçuyorlardı.

⁶⁷ Bedreddin, Musa Kâzım, *Vâridat: tercüme ve şerh*, ed. H. Rahmi Yananlı, çev. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi - Ali Urfi Efendi (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 129.

⁶⁸ Ahmed Sirhindî - Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî risaleleri* (İstanbul: Sufi Kitap, 2013), 68-69.

⁶⁹ Ekrem Demirli, "Mesnevî'yi Fusûsu'l-Hikem'e Göre Yorumlamak 'İlâh-ı Mu'tekad' ve Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden Hikâyeler", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 348-364.

görmek mümkün olmasa da, ahirette Müslümanlar Allah'ı keyfiyetsiz bir surette göreceklerdir.⁷⁰

Bir menkıbede ise Câmî'nin tövbe ettikten iki sene sonra bir müşâhedeinde cehennemi ve oradaki kimseleri gördüğü nakledilmiştir. Sonra bu hale muhtemelen dayanamayan Câmî Allah'a bu müşâhadenin perdelenmesi için dua etmiş, Allah da cehennem azabını onun gözüne perdelemiştir.⁷¹

Ahmed-i Câmî'nin Allah tasavvurunda ise başat ilke itikattır. Ahmed-i Câmî'nin Allah tasavvuru tamamen "ehl-i sünnet itikadı" olarak târif ettiği akaide dayanır. Burada doğrudan müşâhede ile elde edilen bilgilerden bahsedilmez. Bu yüzden Ahmed-i Câmî'nin akaid metinlerine ilaveten söylediği, yorumladığı bir düşüncesi hemen hemen yok gibidir.

Sûfîler de itikatları nispetince bazı varlıkları müşâhede etmişlerdir. Bu müşâhedelerde bazen meşhûd olan Allah olmuştur. Cennet, cehennem, arş, peygamber de müşâhede esnasında görüldüğü iddia edilen varlıklardır. Allah'ı görmenin keyfiyeti tartışmalıdır. Allah benzersiz bir varlık olduğu için şekle bürünmüş olarak müşâhede edilmesi yorumlanmalıdır.

5.4. İşârî Tefsir

Ahmed-i Câmî, *Künûzü'l-hikme* adlı eserinde 10 âyetin işârî mahiyette tefsirini yapmıştır. Bu eserin de Allah'ın ilhamı ile yazıldığı iddiası⁷² göz önünde bulundurulursa işârî tefsirin tasavvufî bilginin bir bölümü olduğu söylenebilir.

Ahmed-i Câmî'ye göre her şeyin bir zahiri birde batını vardır. Bu her şey için geçerlidir. Hadiselerin görünüşlerinin ardında bir hikmet, bilmediğimiz bir neden olabilir. Metinler içinde bu böyledir. Kur'ân-ı Kerim'deki âyetlerin, hadislerin, evliya ve salihlerin sözlerinin de bir zahiri bir de batınî anlamı vardır. Ancak bu batınî anlamı sadece ârifler, rasih ülema ulaşabilir. Ârif, muvahhid, muhlis mümeyyiz olan kişi zahir ve batını bilir. Kabuk sayılabilecek yüzeysel bilgilerde kalmaz, bilginin batınına nüfuz etmek ister.⁷³

Batınî manalara erişmek tahkik sahibi olmaktır. Ahmed-i Câmî'ye göre bir mümin taklit seviyesinde kalamaz. Zahirde kalmak denizin sadece üzerini görmek gibidir, sıradan insan denizin üstünden gider ve denizin altında ne cevherler ne inciler olduğunu anlamazsa zahir adamıda öyledir. Bâtın ehli gavvâs gibidir, gavvâs derinlere dalar ve denizin neresinde ne var muttalidir.⁷⁴

Ahmed-i Câmî'ye göre taklit ile değil keşif ile öğrenmek gerekir. Bunun ile ilgili olarak değirmende un öğüten deve ile seyrüsefer eden deve arasında bir konuşmayı anlatır buna göre değirmende çalışan deve yorulmadığını işinin kolay olduğunu söylesede, kervan devesi birçok kişi ve yer gördüğünü tahkik ettiğini söyleyerek ona cevap verir.⁷⁵ Bu benzetmede muhakkik ârif seyrüsefer eden deve gibidir. Seyrüsülûk ile iman hakikatlerini müşâhede edip nassların batınî manalarına muttali olmuştur.

⁷⁰ Câmî, *Miftâhü'n-necât*, 80-81.

⁷¹ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 196.

⁷² Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 1.

⁷³ Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 8.

⁷⁴ Câmî, *Ravzatü'l-müznibîn ve Cennet'ül-müşâtâkin*, 84.

⁷⁵ Câmî, *Ravzatü'l-müznibîn ve Cennet'ül-müşâtâkin*, 148.

Tasavvufî bilginin/mârifetin Kur'ân-ı Kerim'in bâtinî manalarına vukufiyet sağlanması ile ârif cehaletten kurtulur. Artık ona öğreten Allah'tır. Bu yüzden Ahmed-i Câmî'ye göre seyrüsülûkun sonunda kişi cahil olarak kalamaz; çünkü ya kendi bir şeyler okuyup öğrenmiştir ya da okumasa da Allah ona öğretip yetiştirmiştir.

Câmî, "*Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin.*"⁷⁶ âyetini bir dostunun isteği üzerine tefsir eder. Bu âyet Ahmed-i Câmî'ye göre tarikatın varlığına bir delil olmakla beraber, tarikat karşıtlarına da bir cevap niteliği taşımaktadır. Ona göre Allah tavus, kartal, doğan, hüdhüd gibi hayvanlara ilham etmemiş de arıya ilham etmiştir. Hâlbuki diğer hayvanlar arıdan daha güçlü ve meziyetlidir. Allah dilediğine lütfu ile verir. Burada da Allah'ın bir sebepten dolayı ya da çalışma sonucu değil sadece lütfu ile dilediğine ilham edeceğine vurgu yapmıştır.⁷⁷

"*Azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.*"⁷⁸ âyetinde geçen "akıl sahipleri" ifadesinden kast edilenin batınlarında bir şeyler olanlardır ki diğer insanlar o kişilere muhtaçtırlar. Bu kimseler batından haber verirler, onların sözleri sırlar hazinesidir.⁷⁹

"*Allah, meleklerden de resûller seçer, insanlardan da. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*"⁸⁰ âyetinde Allah Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail'i melekler için elçi seçmiştir. İnsanlardan ise elçi olarak Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar peygamberleri elçi olarak seçmiştir. Müellife göre ise muhlis ârifler, hakiki âlimler, tarikat meşâyihî, saf olan müminler de bu elçi kategorisi girer.⁸¹

Ahmed-i Câmî ve diğer sûfîlerin yapmış olduğu işârî tefsirlerin doğruluğunu tespit edilmesi mümkün değildir. Bu manaların Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in sahih hadislerine muvafık olması da bu âyetlerin yorumunda isabet edildiği manasına gelmez. Bu yorumun doğru olduğuna dair inanç subjektif bir kabuldür. Bu yüzden bu yorumların zarafetini, belagatini kabul etmekle kesin doğrudur diyebilmek farklı şeylerdir. Aynı şekilde hadislerle getirilen yorumlarda bundan hâlî değildir.

5.5. Gaybî Olaylar Hakkında Bilgi

Velîlerin Allah'ın bildirmesi ile gaybî sırlara vâkıf olabildiklerini menkıbeler nakledilir. Bunun nasıl meydana geldiği konusunda menkıbeler de detaylı bilgi bulunur. Sûfîlere göre hâtiften gelen bir ses, veliyi bu konuda bilgi sahibi kılabilir. Velinin gözünden gayb perdesi kaldırıldığında veli olayı müşâhede edebilir. Karşı karşıya geldiği bir kimsenin kalbinde olan olaylar velinin kalbine yansıyabilir. Bu halin meydana gelmesi mârifetullahı erişmekle de alakalıdır. Ârife verilen bir haldir. Sûfîlere göre mezkûr halleri yaşayan herkes ârif değildir. *Makamât-ı Jendepîl'e* göre Ahmed-i Câmî'de gönüllerde geçenleri bilen,

⁷⁶ Nahl Sûresi 16/68.

⁷⁷ Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebî'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî Câmî, *Risâle-i Semerkandiyye* (Tahran: Şirket-i İntişarât-i İlmî Ferhengî, 1348), 392 s./341.

⁷⁸ Bakara Sûresi 2/197.

⁷⁹ Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 65-66.

⁸⁰ Hac Sûresi 22/75.

⁸¹ Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 71.

gelecekte olacak hadiseleri haber veren velilerden birisidir. Bu olaylardan bazıları şunlardır:

1. Ahmed-i Câmî'nin Makâmât'ını yazan müridi Muhammed Gaznevî bizzat kendi başından geçen bir olayı aktarır. Gaznevî hac niyetiyle bir grup arkadaşı ile sefere çıkıp Cüzcân'a gelir. Burada Ahmed-i Câmî ile ilgili bazı anlatıları dinler. Bizzat kendisi Ahmed-i Câmî'nin halini müşâhede edip imtihanında etmek için dergâha gider. Kalabalık bir cemaatin olduğu bir mecliste arkalara geçerek oturur. Ahmed-i Câmî'nin önüne kavun ve kapuz getirip koyarlar. Câmî'de bunların kesilip cemaate dağıtılmasını söyler. Gaznevî bunun imkânsız olduğunu, 10 tane karpuz olsa yine de cemaate yetmeyeceğini düşünür. Sonra kesilip dağıtılınca herkese kavun, karpuz herkese yeter, bir parçayıda Ahmed-i Câmî'nin önüne konur. Gaznevî bunun keramet olduğuna kanaat getirir. İkinci olarak; Gaznevî kendi içinden eğer, 'Ahmed-i Câmî'nin gönül gözü açık biriyse önündeki karpuzu kendisine vermesini istediğini' geçirir. Ahmed-i Câmî'de aniden, "aramızda Muhammed Gaznevî kim?" diyerek sorar. Sonra Câmî, Gaznevî'yi karpuz için çağırır. Gaznevî'ye de hem soru soruyorsun hem de saklanıyorsun bu doğru değil der. Gaznevî bu hal karşısında kendini eli ayağı boşalmış bir halde Câmî'nin önüne atar.⁸²

2. Ebû Said-i Ebü'l-Hayr iddiaya göre kendi hırkasını kendisinden sonra gelecek Ahmed-i Câmî'ye verilmesini vasiyet etmiştir. Ahmed-i Câmî seneler sonra gidip Ebû Said'in oğlundan cübbeyi istemiş, oğlu da bir anlık kalbinden cübbeyi vermemeyi geçirmiş, Ahmed-i Câmî bunun üzerine Ebû Tâhir'in gönlünden geçeni okuyup emanete ihanetin iyi bir şey olmadığını söyleyerek onu uyarmıştır.⁸³

Hırka menkıbesine eleştirel bakılmasına neden olan bazı sebepler vardır. Birincisi Gaznevî'nin naklettiği menkıbede Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'ın Ahmed-i Câmî'nin "birkaç yıl" içerisinde hırkayı almaya geleceğini söylediği nakledilir. Ahmed-i Câmî, Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'ın öldüğü yıl doğmuş, 22 yaşına kadar da dindarlıktan uzak bir hayat yaşamıştır. Bu durumda Ahmed-i Câmî'nin "birkaç yıl" içerisinde hırkayı almaya gelmesi zor bir ihtimaldir. Üstelik Ebû Said'in menâkıbnâmesini yazan torunu İbn Münevver bu olaydan bahsetmediği gibi Ahmed-i Câmî'den herhangi bir şekilde de bahsetmemiştir. Dedesinin cübbesinin parçalarının da Moğol istilasında kaybolduğunu nakletmiştir.⁸⁴

3. Menkıbeye göre Karaca Sâkî adında bir kişi Sultan Sencer'i zehirlemeye çalışmış ancak Ahmed-i Câmî adeta görünmez olarak saraya girip zehir dolu şerbeti dökmüştür. Bu suretle Sultan Sencer ölümden kurtulmuş Karaca Sakî ise kaçıp Sultan Sencer'e karşı savaşmak üzere Sultan Mesud'un ordusuna katılmıştır. Sultan Sencer, kendi yeğeni olan Sultan Mesud ve Karaca Sâkî'nin ordularına karşı savaşmış bu savaşı Ahmed-i Câmî'nin sayesinde kazanmıştır. Bu menkıbeye bakıldığında ise Ahmed-i Câmî ile Sultan Sencer ilk kez bu olay vesilesi ile karşılaşmışlardır. İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre Karaca'nın Sultan Mesud'un safında Sultan Sencer'e karşı savaştığı tarih 1132'tir.⁸⁵ Menkıbe yazarının verdiği bilgiye göre Ahmed-i Câmî ibadetle meşgul olduğu dağdan inerek Sultan Sencer'i kurtarmaya gelmiştir.⁸⁶ Ancak bu bilgi savaşın tarihi ile Ahmed-i Câmî'nin biyografisine

⁸² Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 1-2.

⁸³ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 193-194.

⁸⁴ Muhammed ibn Münevver, *Tevhidin Sırları*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2015), 242.

⁸⁵ İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. Abdülkerim Özaydın vd. (İstanbul: Bahar Yayınları, 2016), c. 521.

⁸⁶ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 238.

uymaz. Ahmed-i Câmî 1049 yılında doğmuş 22 yaşında tövbe etmiş, tövbeye müteakip 18 yıl inzivâ, ibadet hayatı sürmüştür. İnzivâsının bitişi ise 1089-1090 yıllarını bulur. Bu göz önüne alındığında Karaca olayı yaşandığından Ahmed-i Câmî'nin inzivâda olması mümkün değildir. Kaldı ki Sultan Sencer'e ithaf ettiği *Ravzatü'l-müznibîn* adlı eserini 1126 yılında yazdığı da göz önünde bulundurulursa menkıbede ki hata açık bir şekilde fark edilir. Ahmed-i Câmî belki Sultan Sencer'in ordusunda savaşa katılmış olabilir. Ancak menkıbede çeşitli eksik ve hatalar vardır.

4. Câmî'nin "her 400 sene de Allah Ahmed gibi birini meydana getirir" dediği rivâyet edilir.⁸⁷ Bu sözün bir keramet olduğuna inanan bazı çevreler Ahmed-i Câmî'den sonra gelen Ahmed'in İmâm-ı Rabbânî lakabıyla maruf Ahmed-i Sirhindî (ö.1034/1624) olduğuna kanaat getirmişlerdir.⁸⁸

Elbette büyük ve şöhret sahibi bir veli tarafından müjdelenmiş olmak her müridin şeyhi için duyduğu bir istektir. Bu olayın kökenlerinde İncil ve Tevrat'ta Hz. Muhammed'in hem kendisinin hem de ashabının müjdelenmesi⁸⁹ olabilir. Hz. İsa, Hz. Muhammed'in geleceğini bildirmiştir. Hatta onun peygamberliği o kadar ayan beyandır ki Yahudiler, Hz. Muhammed'i kendi öz çocuklarından daha iyi tanıyorlardı.⁹⁰ Bu durum Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olduğuna dair inanca büyük bir katkı sağlamıştır. Hz. Muhammed son peygamber olarak müjdenmişse velinin de müjdelenme ihtimali olabilir diye düşünülmektedir. Velî de bir büyük veli tarafından müjdelenip velâyeti keramet suretinde tasdik edilebilir.

Sûfî biyografilerinde "velilerin" insanların kalplerinden geçenleri bildiğine dair birçok menkıbe aktarılmıştır. "Velinin" kalpten geçenleri bilmesini de ona yönelik bir ilâhi teyit olarak telakki edilmiştir. Ahmed-i Câmî'nin menkıbelerinde de bu duruma oldukça sık bir suretle rastlanır. Kendisini öldürmeye gelen Haşhaşi fedailerinin niyetlerini, ne zaman dergâha geleceklerini haber vermiştir. Ancak kalpten geçenleri bilmek istidadı sadece sûfîlere mahsus bir özellik değildir. Tasavvuf literatüründe Hıristiyan keşişlerinde kalpten geçenleri bildikleri, olağanüstü haller gösterdiklerini nakledilmiştir. Bu hallere "istidrâc" ismi verilir. Ahmed-i Câmî de kendi içinden geçenleri bilen, kim olduğunu söylemeden Ahmed-i Câmî'ye ismiyle hitap eden bir keşişle karşılaşmıştır. Üstelik kendi eserinde de bigânelerin kerameti ismini verdiği beş çeşit istidrâc türünden bahsetmiştir. Bunlardan "keramet-i mükafatî" dediği tür Hıristiyan keşişlerle ilgilidir. Riyâzet ile meşgul olan bu zâhid Hıristiyan münzevilerde olağanüstü haller zuhur edeceğini kabul etmiştir. "Keramet-i vehmî" adını verdiği türe Hindistan'daki bazı yogilerin hallerini örnek olarak vermiştir. 40 gün yemeden içmeden kesilen bu kişiler bazı şeyler müşâhede ettiklerini dile getirmişlerdir. Ahmed-i Câmî'ye göre ise asıl keramet bunların ötesinde keramet-i hakikî adını verdiği ahlakta kemal erdemdir.⁹¹ Ahmed-i Câmî gayr-i müslimlerin bazı müşâhadelere sahip olduğunu belirten tek müellif değildir.

Kanaatimizce din mefhumu aranmaksızın münzevi riyâzet ehlinin birtakım olağanüstü haller gösterebilmesi mümkündür. Ahlâkta kemal, sahih bir itikat olmadan her

⁸⁷ Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 197.

⁸⁸ Said Nursi, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî* (İstanbul: Sözler Neşriyat a.ş, 1991), 280.

⁸⁹ Fetih Sûresi 48/29.

⁹⁰ En'am Sûresi 6/165.

⁹¹ Câmî, *Ünsü't-tâibîn ve sırâtullâhî'l-müstakîm*, 120-127.

olağanüstü olayı ilahi bir teyit olarak algılanması, yorumlanması isabetli bir bakış açısı da değildir.

5.6. Kendini Bilmek: Mârifetü'n-nefs

Tasavvufta da sûfîlerin kendilerini tanıma gayretlerinin arka planında Allah'ı tanımak hedefinin olduğu görülür. Bu itibar ile sûfî öncelikle bir kuldur. Aciz varlığına olmadık meziyetler yüklemeye heyecanından ve hevesinden beridir.

Ahmed-i Câmî insanı ve yaratıcısı ile ilişkisini ele alırken “kendini tanıyan rabbini tanır” rivayetine değinir. Ona göre İnsanın rabbini tanıması da olayların perde arkasında her şeye gücü yeten, olayları takdir eden Allah'ın gücünü görmek ile olur.⁹² Allah mukadderatı kudreti ile takdir eder Allah'ın takdiri âfak ve enfüste caridir. Bunları seyreden sâlik rabbini tanımaya başlar. İnsan eşyada cereyan eden hadiselerle baktıkça Allah'ın gücünü ve takdirini seyreder.

Ahmed-i Câmî'ye göre insanın ilahlık dava etmesinin nedenlerinden biri Allah'ın ruhundan üflemesidir. Kur'ân'da belirtildiği üzere Allah, Hz. Âdem için “ (ona) *Ruhumdan üfledim.*”⁹³ buyurmuş; ancak ruh hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Müstemlî (ö.434/1042) oldukça benzer şekilde genişçe konuyu ele alır. Allah insana değer verdiği için daha önce ve sonra hiçbir varlığa vermediği bazı hususiyetleri insanı olmasına bahşetmiştir. On sekiz bin âlemde insandan daha önemli bir varlık yaratmamıştır. İnsandan başka hiçbir varlığa da “elimle yarattım” ya da “ruhumdan üfledim” buyurmamıştır. Allah insandan başka hiçbir varlık için meleklerden secde etmelerini istememiştir. İnsanların için cenneti ve cehennemi yaratmıştır. İnsanlardan başka kimseye kitap, peygamber göndermemiştir. Hiç kimseyi de insandan başka dost edinmemiştir. On sekiz bin halkı insana hizmetkâr kılmıştır. Bu hususiyetler verilen insan eğer dünyadaki üstün konumunu kendinden görürse firavunlaşır ilahlık iddiasında bulunabilir. Firavun “*Ben sizin en yüce rabbinizim.*”⁹⁴ demesinin sebebi budur. İnsan nimetlerin arkasında nimet veren rabbini görürse “*Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlıdır.*”⁹⁵ Âyetinin muhatabıdır. Bu noktada insana düşen nefsin tanımasıdır. İnsan eğer mârifet, iman ve hidâyet nurları ile kalbi münevver kılınmışsa böyle bir iddiada bulunamaz. Noksanlığını, acizliğini, her sebebin ardında müsebbibi görür. Nefsin kul olması cihetiyle takdir edemeyen insan esfeli sâfiline yuvarlanır. İnsan bu noktada eksikliklerini görebilmelidir.

Ahmed-i Câmî tasavvufî bilgiyle hem hal olan kalbin kendisini tanıyabileceği düşünür. Yoksa kalbe gelen vesvese ile ilhamı birbirinden ayırt edemez. Noksanlığını görüp ibadetin makbulüne yönelemez. Bu isabetli kararları veremeyen bir sâlikte tasavvufî mertebede ilerleyemez.

⁹² Gaznevî, *Makâmât-ı Jendepîl*, 337.

⁹³ Hicr Sûresi 15/29.

⁹⁴ Naziât Sûresi 79/24.

⁹⁵ Beyyine Sûresi 98/7.

⁹⁶ İsmail bin Muhammed bin Abdullah Müstemlî, *Şerh-i Ta'arruf li-mezhebi ehli't tasavvuf*, ed. Muhammed Ruşen (Tahran: İntişarati Esatir, 1363), 183-185.

6. Ahmed-i Câmî'nin Tasavvufî Bilgisinin Kaynağı

Ahmed-i Câmî'nin eserleri arasında birçok benzerlikler mevcuttur. Ahmed-i Câmî'nin özellikle Farsça İslâmî literatür ile doğrudan alakadar olduğu görülür. Hayatının çeşitli aşamalarında bu eserleri okumuş olduğu açıktır. Eserlerindeki alıntılar ve atıflar bu görüşü destekler. Bu sebeplerden dolayı Ahmed-i Câmî'ye "ümmî" denilemeyeceği açıktır. Eserlerinin de mahza bir ilham olduğunu söylemekte anlamlı bir ameliye değildir. Zira kendisi de bizzat eserinde bir şeyler öğrenmek için Herat'a gittiğini belirtmiştir. Hz. Muhammed'in "ümmî" olması, Allah tarafından bilgilerin vahiy yoluyla öğretilmesi sûfiler için bir esin kaynağı olmuştur. Ümmî olduğu halde "ledün ilmine" sahip olmak bir üstünlük, Allah tarafından bir teyit olarak telakki edilmiştir; ancak Gaznevî'nin Ahmed-i Câmî'nin eğitim görmediğini iddia etmesini mezkûr sebeplerden dolayı mümkün değildir. Kendisi de eserinde bir hocadan eğitim almadan eserlerini kaleme aldığını söylemesi birçok vecihten tevîl edilerek ancak tashih edilebilecek bir ifadedir. Ahmed-i Câmî'nin eserleri ile benzer nitelikte olan eserleri ve benzerlikleri şöyle sıralanabilir:

Keşfü'l-Mahcûb

Ahmed-i Câmî'nin eserlerindeki iman, tevhid, mârifetullah, ilim, ruh, gibi pek çok konu Hücvirî'nin "*Keşfü'l-Mahcûb*" adlı eseri ile oldukça benzer pasajlar içerir. Ruh konusunda Ahmed-i Câmî'nin eseri⁹⁷ ile Hücvirî'nin eserindeki ilgili yer⁹⁸ karşılaştırıldığında bile aradaki benzerlik hemen fark edilebilir. "*Keşfü'l-mahcûb*" konu işleyişi açısından daha sistemattir. Bu durum Ahmed-i Câmî'nin her eserinde görülmez. İlgili konular beraber okunduğunda Ahmed-i Câmî'nin ne demek istediği, kimi eleştirdiği daha net anlaşılır. Mesela mârifetullah konusunda Câmî isim vermeden "ümmetten bir kavim "Allah akılla tanınabilir" dediler."⁹⁹ diyerek bir görüş aktarır; ancak bu kavmin kim olduğu hususunda bilgi verilmez. Hücvirî ise konuyu benzer argümanlarla işler ve bu grubun Mu'tezile olduğunu açıkça belirtir.¹⁰⁰

Sad Meydân

Ahmed-i Câmî'nin "*Üsû't tâbin*" adlı eseri ile Hâce Abdullah el-Herevî'nin (ö.481/1089) "*Sad Meydân*" adlı eseri arasında birçok benzerlikler mevcuttur. Bu iki eserdeki zühd, takvâ, tevekkül ve vecd gibi konular içerik olarak oldukça benzerdir.¹⁰¹ Hatta birebir aynı yerler vardır. Ahmed-i Câmî ile Hâce Abdullah el-Herevî'nin oğlu ile görüştüğü bir menkıbe olarak da nakledilmiş, burada Câmî'nin üstünlüğü ispatlanmaya da çalışılmıştır. Ahmed-i Câmî'nin mezkûr eseri okuduğu, etkilendiği muhakkaktır.

Tefsîr-i Sûrâbâdî

Ahmed-i Câmî kendisi bizzat, Ebû Bekir Şeyh Zâhid Atik b. Muhammed es-Sûrâbâdî el-Herevî'nin (ö.?)¹⁰² tefsirine baktığı belirtmiştir. Ebubekir Sûrâbâdî'nin tefsiri Farsça bir tefsirdir. Ahmed-i Câmî mezkûr tefsirden nasuh tövbesi ile ilgili bir kıssa nakleder. Alıntı

⁹⁷ Câmî, *Sirâcü's-sâirîn*, 191.

⁹⁸ Ali bin Osman Cüllabi Hücvirî, *Keşfü'l-mâhcûb*, çev. Süleyman Uludağ (Bursa: Dergah Yayınları, 2016), 324.

⁹⁹ Câmî, *Ravzatü'l-müznibîn ve Cennet'ül-müşâtâkin*, 15.

¹⁰⁰ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi*, 332.

¹⁰¹ M.Nedim Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydan'ı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2013), 102.

¹⁰² Câmî, *Miftâhü'n-necât*, 103.

yaptığı bu kıssa dışında başka alıntılar da yaptığını tespit ettik. Mesela Hz. Âdem yaratılacağı sırada Allah dört büyük melekten sıra ile yeryüzüne giderek toprak almasını istediği kıssa bunlardan birisidir.

Ebû Bekir Sûrâbâdî bunu kıssayı Bakara sûresinin 35.âyetinin tefsirinde naklederken¹⁰³ Ahmed-i Câmî bu olayı *Künûzü'l-hikme*'de nakleder.¹⁰⁴ Elbette tek alıntı bu iki konu değildir. Müellifin mârifet-ârif ilişkisini anlattığı benzetmeler¹⁰⁵, yorumlara da Sûrâbâdî'nin tefsirinde yer alır. Nûr sûresinin 32.âyetin tefsiri buna örnektir.¹⁰⁶ Her iki müellif de ârifin kalbini fanusa, mârifet ise fanusun içerisinde yanan ateşe, nura benzetir.

Temhîdât

Künûzü'l-hikme adlı eseri Câmî'nin son eseridir. Ahmed-i Câmî *Künûzü'l-hikme* adlı eseri ile Aynükdât el-Hemedânî'nin (ö.525/1131) "*Temhîdât*" adlı eseri aynı konuyla başlar. *Künûzü'l-hikme*'de diğer eserlerinde olmayan birçok yeni bilgi vardır. Bunlardan biri de nûr-ı muhammedî meselesidir.¹⁰⁷ Nûr-ı Muhammedî meselesi de *Temhîdât*'ta büyük bir yer tutar. Aynükdât el-Hemedânî bu konu için müstakil bir bölüm ayırmıştır. Câmî'nin diğer eserlerinde olmayan bir meseleyi bir kitabın birçok bölümünde ele alması bir eserden etkilendiğini düşündürmektedir. Âlemin Hz. Muhammed'in nurundan yaratıldığı inancını belirgin bir şekilde Ahmed-i Câmî de "*Künûzü'l hikme*" adlı eserinde vurgular.

Şerh-i Ta'arruf

Ahmed-i Câmî'nin eserlerinde "*Ta'arruf*"un Farsça şerhi olan İsmail b. Muhammed el-Müstemlî tarafından ele alınan şerh ile de benzerlikler vardır. Örneğin insanın neden ilahlık dava ettiği konusu oldukça benzerdir. Müstemlî eserinde bahsedilen konuyu uzun uzadıya ele alınırken, Câmî bu konuyu kısaca ele almıştır.¹⁰⁸ Allah'a akıl sahibi olmayan hayvanların dahi iman ettiği bu yüzden Mârifetullah için aklın elzem olmadığı konusunda da argümanlar yine benzerdir.¹⁰⁹

Şâhname

Ahmed-i Câmî'nin kendisinin eserinde bahsettiği bir yazar ise İran'ın milli şairi Firdevsî'dir (ö.411/1120). Ahmed-i Câmî Firdevsî'nin ümmet-i Muhammed'in bilgelerinden olduğunu belirtir. Firdevsî'nin meşhur eseri *Şâhname*'de gördüğünü söylediği bir beyti nakleder.¹¹⁰

¹⁰³ Ebû Bekir Sûrabadî, *Tefsir-i Sûrâbâdî*, ts., 51-52.

¹⁰⁴ Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 103.

¹⁰⁵ Câmî, *Ravzatü'l-müznibîn ve Cennet'ül-müşâtâkîn*, 35.

¹⁰⁶ Sûrabadî, *Tefsir-i Sûrâbâdî*, c. III:1681.

¹⁰⁷ Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 99.

¹⁰⁸ Müstemlî, *Şerh-i Ta'arruf li-mezhebi ehli't tasavvuf*, 183-185.

¹⁰⁹ Müstemlî, *Şerh-i Ta'arruf li-mezhebi ehli't tasavvuf*, c. II:704.

¹¹⁰ Câmî, *Künûzü'l-hikme*, 143.

Sonuç

Ahmed-i Câmî'nin eserlerindeki muhteva; *Şerh-i ta'aruf*, *Keşfü'l-mahcûb*, *Temhîdât*, *Tefsîr-i sûrabadî*, *Sad Meydân* gibi eserler ile oldukça benzerlik taşır. Hatta burada ki benzerlik bazı pasajlar itibari ile birebir aynı olduğu görülür. Bu eserlerin çoğunun Ahmed-i Câmî'den önce yazıldığı düşünüldüğünde Ahmed-i Câmî'nin bunları okuduğu varsayılabilir. Üstelik Ahmed-i Câmî, *Tefsîr-i Sûrabadî*, *Şâhname* gibi eserlere "baktığını" bizzat kendisi eserlerinde yazmıştır.

Çalışmamız sonucunda Ahmed-i Câmî'nin mârifetullah konusunda itikad olarak "ehl-i sünnetten" farklı olmadığı görülür. Ahmed-i Câmî'nin Allah tasavvuru herhangi bir sünî kelam âliminden farklı değildir. Ayrıca Câmî, mârifetullahı sadece bir kitabî bir bilgi olarak görmemiş, ahlâkî tekâmül olarak da anlamıştır. Bu yüzden onun düşüncesinde mârifetullahın hem bilgi hemde hal boyutu vardır.

Ahmed-i Câmî'nin gaybî olaylar hakkında "verdiği bilgiler keramet" olarak Makamât-ı Jendepîl'de mevcuttur. Burada anlatılan olaylardan tarih kitaplarına geçmiş olanlar bu çalışmada tenkite tabi tutuldu ve birtakım problemlerin olduğu görüldü. Araştırmanın sonucunda Ebû Said-i Ebü'l-Hayr'ın kendisine "keramet" yoluyla hırka bırakması tarihsel veriler ile örtüşmez. Sultan Sencer'i "keramet" ile kurtardığına dair nakledilen menkıbe de kendi içerisinde verdiği bilgiler tutarsızdır. Ayrıca menkıbe ile eldeki kesin bilgiler arasında ciddi çelişkiler mevcuttur. Bu yüzden Câmî'nin müridi olan Gaznevî'nin burada verdiği bazı bilgilere tenkit nazarı ile bakmakta fayda vardır.

Kaynakça

- Ahmed Sirhindî. *İmâm-ı Rabbânî Risâleleri*. çev. Necdet Tosun. İstanbul: Sufi Kitap, 1. baskı., 2013.
- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l-evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa : İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Bedreddin, Musa Kâzım. *Vâridat: tercüme ve şerh*. ed. H. Rahmi Yananlı. çev. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi - Ali Urfi Efendi. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı., 2013.
- Cami, Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî. *Divan-ı Şeyh Ahmed-i Cam*. Tahran: Bünyad-ı Ferheng-i İnan, 1347hş.
- Câmî, Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî. *Künûzü'l-hikme*. Tahran: Pojuheşgah-ı Ulum-ı İnsanî ve Ferhengi, 1387hş.
- Câmî, Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî. *Miftâhü'n-necât*. ed. Ali Fazıl. Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İnanî, 1347hş.
- Câmî, Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî. *Ravzatü'l-müznibîn ve Cennet'ül-müştâkin*. Tahran: İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İnanî, 1355.
- Câmî, Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî. *Risâle-i Semerkandiyye*. Tahran: Şirket-i İntişarât-i İlmî Ferhengî, 1348.
- Câmî, Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî. *Sirâcü's-sâirîn*. Tahran: İntişarât-i Âstanî Kuds, 1398.
- Câmî, Ebû Nasr Şehâbeddin Jendepîl Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed Nâmekî. *Ünsü't-tâibîn ve sırâtullâhi'l-müstakîm*. ed. Ali Fazıl. Tahran: İntişarât-i Tus, 1971.
- Câmî, Hüseyin Nasırî. "Hikâyat-i Nevvafte ve Rahgoşa Der Ahvâl-i Şeyh-i Câm". *Fasıl-nâme-i Tâhsis-i Edebiyat-ı Fârisî* 29 (1990).
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe*. Bursa: Sentez Yayınları, 2007.
- Çift, Salih. "İlk Dönem Tasavvuf Klasikleri Tarafından İhmal Edilen Bir Zühd Hareketi: Kerrâmîyye". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008).
- Demirli, Ekrem. "Mesnevî'yi Fusûsu'l-Hikem'e Göre Yorumlamak 'İlâh-ı Mu'tekad' ve Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden Hikâyeler". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005).

- Gaznevî, Sedîdüddîn Muhammed b. Mûsâ. *Makâmât-ı Jendepîl*. Tahran: Şirket-i İntişarât-i İlmî Ferhengî, 1384.
- Hücvirî, Ali bin Osman Cüllabi. *Hakikat Bilgisi*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa: Dergah Yayınları, 2016.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-Târîh*. çev. Abdülkerim Özeydî vd. İstanbul: Bahar Yayınları, 2016.
- Münevver, Muhammed ibn. *Tevhidin Sırları*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2015.
- Müstemlî, İsmail bin Muhammed bin Abdullah. *Şerh-i Ta'arruf li-mezhebi ehli't tasavvuf*. ed. Muhammed Ruşen. Tahran: İntişarati Esatir, 1363.
- Nursi, Said. *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*. İstanbul: Sözler Neşriyat a.ş, 1991.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kalenderiler Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Sûrabadî, Ebû Bekir. *Tefsir-i Sûrâbâdî*, ts.
- Tan, M.Nedim. *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydan'ı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2013.
- Tenik, Ali. *Tasavvufî Bilgi*. İstanbul: Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Uludağ, Süleyman. "Câmî, Ahmed-i Nâmekî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/99-100. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Yıldız, Abdulvahap. *Ahmed-i Câmî Nâmekî / Hayatı-Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2013.
- Yıldız, Abdulvahap. "Sultan Sencer İle Ahmed-i Câm Nâmekî Arasındaki İlişkiler". *Nüşa Dergisi* 24 (2007).
- Yıldız, Abdulvahap - Ekinci, Abdullah. "Ahmed Câm Nâmekî İle İlgili Şiir ve Menkıbelerde Sultan Sencer'in Şahsiyeti". *Türk Dünyası Araştırmaları (Dergi)* 152 (2004), 111-118.